

Фонетика

Граматика је наука која описује структуру језика, утврђујући његове гласовне, обличне, творбене и реченичне особине. Граматика се обично сели на:

фонетику (са фонологијом) – тј. на науку о гласовима

морфологију – науку о облицима речи

творбу речи – науку о настанку нових речи

синтаксу – науку о реченици.

Као таква, граматика је пре свега описна (дескриптивна) наука. Осим тога, граматика је скуп правила о језичким јединицама (о гласовима, о облицима, о речима, о реченицама и њиховим деловима), па нас учи и правилности језика.

Фонетика и фонологија

Фонетика је део науке о језику који проучава гласове и њихове промене.

Гласови

Глас је звук настао пролазом ваздуха из плућа кроз гласне жице и говорне органе. Он је најмања говорна јединица без посебног значења. Гласови се обележавају графичким знацима – словима. Природа гласова зависи од положаја који поједини делови говорног апарата заузимају при артикулацији гласова. Зато се на основу положаја говорних органа гласови деле на самогласнике и сугласнике.

Гласови се и у црквенословенском језику, као и у српском, деле на самогласнике и сугласнике.

Самогласници (вокали) се деле на:

тврде (задњега реда): а, о / ѡ, оу / Ѹ, ѹ;

меке (предњега реда): ѡ, ѡ, е, ѣ, ю, и, ї, ѵ.

У старословенском језику словима ѡ и ѡ обележавани су гласови са особитом артикулацијом, неодређеном. Они су представљали гласове краће од вокала – полувокале. У савременом црквенословенском језику та особеност полувокала се није задржала: ѡ и ѡ немају гласовну вредност.

Сугласници се, по месту творбе, деле на :

задњонепчане: г, к, х;

уснене: в, в, п, ф;

зубне: д, з, з, г, т, ѡ, ц;

предњонепчане: ж, ч, ш, щ [й];

језичне: л, р;

усно-носне: м;

зубно-носне: н.

Обе старословенске азбуке – како глагољица тако и ћирилица – немају посебно слово за сугласник *j* (сугласничко *i*). Слово *й* (кратко *и*) у граматицама се карактерише као *кратко „и“* и убраја се у полугласнике, али пошто има фонетску реализацију *j* – овде се сврстава у сугласнике. У црквенословенској азбуци појављује се не тако давно; у споменицима старословенског језика, како канонског тако и редакцијског периода, речи са *й* у финалном положају писали су се са *н*. Тако нпр. црквенословенски придеви *дѡбрьй*, *сїнїй* писали су се као *дѡбрьн*, *сїнїн*.

Гласови *з* и *ψ* су сложени и могу се назвати *мешовитим*.

Када се нпр. молитвом некоме обраћамо, употребљава се падешки облик вокатив, који често има наставак -*е*. Ако пред тим наставком стоји задњонепчани сугласник, он прелази у предњонепчани: *человѣкъ* – *человѣче*; *бѣъ* – *бѣе*; *дѣхъ* – *дѣе*.

Код *друге палатализације* задњонепчани сугласници испред *ѣ* (од *oi, *ai), *и* (од *oi) прелазе у зубне.

к	ц
г + ѣ, и >	з
х	ѣ

Наставак -*ѣ* дифтоншког происхођења (од *ai) јавља се нпр. у локативу једнине и множине именица м. р. -о- основа, а наставак -*и* (од *oi) у номинативу и вокативу множине (у облицима у којима је био наставак -*и*, задњонепчани сугласници остајали су неизмењени): *ѡтрокъ* – *ѡтроцѣ*; *бѣъ* – *бѣѣ* - *бѣзи*; *дѣхъ* – *дѣѣ* - *дѣи*.

[Промену задњонепчаних сугласника не спречава ни сугласник *в* који стоји између основе и наставка: *волхъ* – *волви*].

Резултати *друге палатализације* јављају се у облицима придевске промене: *ѡгльскій* – *ѡгльстѣмъ*, *ѡгльстѣи*, *ѡгльстѣи*; *ѡночскій* – *ѡночстѣмъ*, *ѡночстѣи*, *ѡночстѣи*. У овим примерима најпре се као резултат палатализације јавила гласовна група -*ци*-, која се затим упростила у -*сти*-.]

Код *треће палатализације* задњонепчани сугласници иза *ѣ*, *и*, *ѡ* прелазе у зубне сугласнике. Ова палатализација се врши када иза задњонепчаног сугласника не стоји други сугласник, већ самогласник или *ь*.

к	ц
ѣ, и, ѡ + г >	з
х	ѣ

[Овим процесом објашњава се извођење гласа *ц* у суфиксима именица на -*ѣцъ*, -*ѣцѣ*: *ѡтѣцъ*, *вѡвѣцѣ*, а тако исто и промене код глаголских облика: *воскліѣти* – *воскліѣти*, *прорѣѣ* – *прорѣѣти*.]

Јотовање је стапање сугласника *ј* с претходним сугласником у квалитативно нов, палатални сугласник или сугласничку групу. Као гласовни процес – јотовање је прасловенска појава, чији се резултати огледају у старословенском језику као регуларно смењивање сугласника и сугласничких група (*с*, *з*, *д*, *т*, *ст*, *зд*, *к*, *г*, *х*, *ск*, *зг*, *л*, *н*, *р*, *сн*, *зн*, *сл*, *др*, *тр*, *стр*, *б*, *в*, *м*, *п*, *тв*).

Зубни сугласници *д*, *з*, *ѣ*, *т*, *ц* умекшавају и прелазе у предњонепчане сугласнике или сугласничке групе.

д – *жд*: *сѣдѣти* – *сѣждѣ*
з – *ж*: *сказѣти* – *скажѣ*
ѣ – *ш*: *писѣти* – *пишѣ*
т – *ѣ*: *хотѣти* – *хоѣѣ*
ц – *ч*: *ѡтѣцъ* – *ѡтѣчскій*

